

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ АРМІЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.:

загальнотеоретичний аспект

Микола Кравчук,

*канд. юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри теорії держави і права
Тернопільського державного економічного університету*

Державотворчі процеси початку ХХ ст. є найбільш цінними і повчальними для сучасного державотворення. Рецензуючи наукову розробку з проблеми державотворення початку ХХ ст., учений-юрист О. Скрипнюк зауважив: «не викликає сумнівів той факт, що об'єктивне висвітлення досвіду вітчизняного державотворення 1917–1921 рр. має не тільки наукове, а й практичне значення для найновітнішого періоду розбудови України. Адже розбудова незалежної України в 1991 р. зумовила пошук оптимальних форм національно-державного будівництва» [1, с. 437].

На роль і значущість власної історії вказав також Президент України В. Ющенко у своєму Зверненні до Верховної Ради України: «Духовне відродження нації має спиратися на власну правдиву історію, якій належить пройти через серце і душу кожного громадянина, кожної етнічної громади України. Вона має бути без білих плям чи недовомовленостей, однаково «своєю» для жителів Києва чи Донецька, Львова чи Сімферополя. Це основа для консолідації українського суспільства, запорука постійного громадського діалогу, який має набути інституційних форм, вестися за участю представників різних громад та діаспор. Він дасть змогу досягти консенсусу у найгостріших і найактуальніших проблемах суспільного розвитку нашої країни» [2]. Тому наукове опрацювання обраної теми у сфері історичного державно-правового пізнання буде реалізацією важливого програмного, стратегічного завдання, визначеного Президентом України. Історико-правове дослідження вищевказаної тематики є ключовим у висвітленні суспільного розвитку української нації, оскільки великою мірою визначає ефективність, життєздатність державотворчих процесів, зобов'язує до його проведення національно-патріотичну еліту, різних рівнів державних службовців, сучасних науковців та свідому українську громадськість.

З огляду на те, що обрана наукова розвідка є історико-правовим дослідженням, доречно буде встановити його значення і роль. З цього приводу М. Дамерлі так характеризує історико-правову сферу знань: «Дослідження правової історії – це специфічна діяльність, яка є одночасно і «юридичним», і «історичним ремеслом». Хоча історико-правова наука виникла в

результаті взаємодії і зближення правознавства й історичної науки, проте вона не є продуктом простого «схрещування» цих двох самостійних наук; відрізняючись від обох «материнських» галузей знань, вона є певною мірою автономною дисципліною. Тому «юридичне» і «історичне» у структурі історико-правового пізнання варто розуміти не як окремі операції мислення, а як єдиний розумовий процес, який не можна назвати інакше як двоєдиним процесом. ...Більше того, ремесло історика права є ніби перехрестям, де сходяться завдання всіх правових наук. Адже історика права цікавлять походження, розвиток і зміна тих самих явищ, вивченням яких зайняті усі правові наукові дисципліни, що мають справу з пізнанням сучасності. ...При дослідженні права минулого як окремої підсистеми суспільства історик – хоче він цього чи ні – повинен використовувати теорії, категорійний апарат і методи зазначених наук. Однак насправді цей момент не завжди має місце» [3, с. 63].

Отже, можна стверджувати, що історико-правова розвідка є важливим комплексним пізнанням державно-правової спадщини наших пращурів, уніфікацією й осмисленням правового аспекту історичного досвіду суспільного буття, виявленням державно-правових традицій, що слугують базисом соціального прогресу українського народу. Такої позиції дотримується також П. Музиченко, який вважає, що «основним завданням історії держави і права України є ідея громадянської злагоди, вірніше пошук її загально-цивілізаційних засад як у контексті історії, так і в умовах нашого суперечливого та конфліктного сьогодення. Громадська злагода розглядається як одна із основних цінностей людської життєдіяльності. Вивчаючи минуле державно-правових інститутів, історія держави і права України намагається визначити закономірності їх розвитку, заглянути в майбутнє» [4, с. 4].

Метою цієї статті є пошук загальнотеоретичних засад наукової розвідки правових основ розбудови Збройних Сил України 1917–1920 рр., визначення наукових підходів, концептів, методів дослідження організаційно-правового забезпечення формування війська України, які б надали можливість ефективно провести розробку цієї теми.

У плані розвитку загальнотеоретичної бази та змістовного забезпечення цього історико-правового дослідження важливими є наукові розробки: С. Алексеєва, В. Голубка, Л. Гриневич, М. Дамерлі, В. Довбні, М. Козюбри, О. Копиленка, В. Котюка, Д. Керимова, В. Кульчицького, В. Литвина, М. Литвина, С. Литвина, О. Мироненка, П. Музиченка, Ю. Оборотова, А. Папікяна, Ю. Римаренка, Є. Харитонова, В. Сергійчука, М. Страхова, В. Тація, О. Тимошука, Я. Тинченка, М. Цвік, О. Ющика, Б. Якимовича, О. Ярмиша та ін. Детальний аналіз праць, в яких висвітлені військові питання, вже подано у попередніх публікаціях.

Незважаючи на те, що сучасні дослідники зробили певний крок у розвідці й опрацюванні цієї теми, поза їх увагою залишилися різні важливі аспекти розбудови Збройних Сил України, передусім її правовий аспект.

Розбудова Збройних Сил у будь-якій країні є важливим напрямом державотворення. Роль і вагомість історичних надбань у розбудові армії вдало визначив В. Голубко. Він стверджує, що вітчизняний і світовий історичний досвід переконливо засвідчують: «позиція армії у переломні моменти розвитку суспільства може докорінно вплинути на хід революційних перетворень: або підтримати їх, гарантувавши незворотність і перемогу, або ж завдати їм поразки. Водночас в умовах революційної анархії виникає серйозна загроза надмірної політизації армії, перенесення в армійське середовище, яке у своїй суті є специфічним корпоративним організаційним, цивільним норм життя. Це часто-густо призводить до виходу армії з під контролю» [5, с. 9].

Одним із найвагоміших важелів у сучасному процесі державотворення є збройні сили суверенної держави. Це зумовлюється тим, що армія виступає як основне знаряддя зовнішньої та внутрішньої безпеки, є гарантом незалежності держави, її суверенітету; армія має власну, інколи досить складну структуру, використовує сучасну техніку. В цілому збройні сили є вагомою частиною механізму держави. Саме тому структура, функції війська у більшості країн визначені конституціями і законами країни, а командування ними здійснюють вищі представницькі органи держави – президент або прем'єр-міністр.

Слід зазначити, що на сьогодні українською наукою ще не вивчено ґрунтовної, комплексної, багатоаспектної, універсальної праці у сфері військового будівництва Збройних Сил України. У вступній частині до «Історії Українського війська» Я. Дашкевич підкреслює: «про необхідність дослідження історії українського війська можна писати багато – хоча сама проблематика вже не вимагає захисту, як це було кілька років тому» [6, с. 97]. На думку О. Тимошука, «дослідження військового аспекту національно-визвольної боротьби 1917–1921 років на сьогодні перебувають у зародковому стані» [7,

с. 11]. Малодослідженість військового будівництва України у зазначений період переконливо довів у своїй науковій праці В. Голубко, який вважає, що «проблема військового будівництва періоду відродження національної державності на початку ХХ ст. у вітчизняній історіографії розкрита ще далеко не повно. Існуючі наукові інституції загальносоюзного значення не приділяли їй практично жодної уваги, а якщо і торкалися її у контексті інших проблем, то надто тенденційно і однобоко» [5, с. 10–11]. З цього можна зробити цілком об'єктивний висновок, що наукова розробка будівництва Збройних Сил України знаходиться на початковому етапі.

Отже, давно назріла нагальна потреба у вивченні українськими вченими правдивої, широкомасштабної, ґрунтовної наукової праці у сфері військового будівництва України на початку ХХ ст. і його правового забезпечення, у якій би оптимально були висвітлені процеси їх організації, діяльності, розвитку. Їх правовий статус та структура на різних історичних етапах існування Української держави. До цього спонукають слова Я. Дашкевича: «І з якого боку не підходили б ми до чималого комплексу української історичної науки, що культивується в академічних і вузівських установах, вже на перший погляд легко відкрити велетенську прогалину: цілковиту відсутність військової історії України» [8, с. 3].

Визначаючи загальнотеоретичні засади обраної наукової розвідки, важливим у цьому плані вважаємо оцінку ролі власне війська і військового будівництва у державотворчому процесі України. Б. Гудь зазначає, що військо було тією «реальною першопричиною, тим першим Мотором, який урухомив нашу Історію. Трохи смішно стверджувати аж сьогодні цей факт, який для кожного суспільства з живою історичною пам'яттю є простою аксіомою. А саме в цій полягала (і полягає) жахлива трагікомедія вирішальних місяців року 1917-го. Трагікомедія, бо ані фіни, ані поляки – ні на секунду – тієї аксіоми не забули. І вони знали, що перед ними неунікнена трагедія Війни за Державність» [9, с. 8].

Про специфічні особливості військового будівництва України влучно висловився Б. Сушинський, який зазначив, що «існують народи, які століттями утверджували свою державність, так ніколи, за всю історію свою, її не створивши по-справжньому сильної, боєздатної армії – не дивина. Але щоб віками жити могутню, боєздатну народно-козацьку армію, так і не утвердивши при цьому державності, – на такий парадокс історії спромоглися тільки українці» [10, с. 18].

Пацифістська політика українських урядовців надзвичайно дорого обійшлася українській нації. «Історія визвольних змагань українства 1917–1918 рр. свідчить, що нехтування інтересами армії лідерами Центральної Ради на початковому етапі національної революції у кінцевому підсумку призвело до поразки УНР

у війні проти більшовицької Росії. На жаль, лише трагедія державної катастрофи переконала голову УНР М. Грушевського та його оточення у тому, що треба раз *поставитися до армії* не як до сміттярки, куди скидають найменш цінні, на ніщо краще не придатні елементи, а як до *окраси держави і нації, її почесної варті, куди йде все, що найкраще, найбільш перейняте щирим, серйозним відношенням до держави*» [9, с. 8].

На сьогоднішній день, незважаючи на загальне зменшення ваги воєнного фактора у міжнародних відносинах, збройні сили продовжують залишатися невід'ємним атрибутом державної влади, реальною, організованою силою будь-якого народу (держави), символом захисту його незалежності, втіленням його свободи навіть тоді, коли немає потреби вести воєнні дії, а також гарантом національного суверенітету.

Порівняльний аналіз двох етапів державотворчого процесу України (на початку ХХ ст. і сучасного) дозволяє зробити висновок про сумну статистику негативних тенденцій у формуванні власних Збройних Сил. За період відродження сучасної України участь держави у будівництві національних Збройних Сил відбувається за залишковим принципом. Мізерне матеріальне забезпечення призводить до втрати професіоналізму сучасної Української Армії. Сьогодні служба в Збройних Силах України стала непрестижною, молодь призовного віку всіма зусиллями прагне від неї відсторонитися. Все більше про себе заявляють трагічні випадки («броварський», «ізраїльський», «скнилівський», «деснянський»), пов'язані з низьким професіоналізмом та безпечністю особового складу армії.

Особливо важливе значення має правовий аспект дослідження цієї історичної проблематики, адже право вбирає у свої формалізовані нормативні приписи цілий всесвіт складних людських відносин надзвичайно широкого спектра (від доленосних і глибинних сторін життя, що визначають політичні, економічні, соціальні основи суспільства, до простих побутових питань); воно не просто пов'язане з соціальним прогресом суспільства, з його еволюційним поступальним розвитком, а є його інструментом. Тому соціальний прогрес реалізується через право, знаходить у праві свій безпосередній натуральний вияв.

Характеризуючи правову базу війська слід зазначити, що право у цій сфері виконує такі самі функції, як і в суспільстві. Разом із тим вплив права на суспільні відносини військових структур має свої особливості. Ці особливості зумовлені специфікою організації армії, своєрідністю завдань та умов їх діяльності. *По-перше*, норми права встановлюють підвищені вимоги до поведінки військовослужбовців. *По-друге*, у нормах права деталізованіша регламентація функціонування війська. *По-третє*, нормативні приписи регулюють відносини, характерні для виняткових умов, пов'язаних із вико-

нанням обов'язків військової служби. *По-четверте*, всі норми військового права встановлюють підвищену юридичну відповідальність.

Важливим методологічним завданням для обраної наукової розвідки є визначення періодизації етапів розвитку української державності та розбудови її Збройних Сил. М. Страхов відносно періодизації історико-правових знань стверджує, що «проблема періодизації як все-світньої історії людства, так і, зокрема, історії держави і права має виключне методологічне значення, бо саме періодизація є одним з головних чинників, які сприяють розумінню рушійних сил і загальних закономірностей історичного процесу розвитку людства й з'ясуванню специфіки історичного життя різних епох і країн. Тому тільки науково обґрунтований розподіл історико-правового матеріалу, належне методологічне забезпечення періодизації надають можливість зрозуміти основні закономірності розвитку державних і правових інститутів, показати їх динаміку й взаємозв'язок, розкрити співвідношення загального й особливого у розвитку держави і права конкретної країни» [11, с. 170–171].

О. Ярмш вважає, що однією із найбільш важливих для будь-якої науки, пов'язаної з історичними аспектами соціальних процесів, є проблема наукової періодизації. «Історія держави і права як відображення реальних соціальних процесів і на субстанційному, і на функціональному, і на атрибутивному рівнях відзначається сутнісним, змістовним поєднанням безперервності, єдиного потоку, а також дискретності, діалектики, еволюції та реформаторства. ...Найбільш виразним проявом цієї дискретності є проблема наукової періодизації. Вона залишається одним з найпринциповіших моментів, що відбивають загальні підходи методології» [12, с. 162]. Незважаючи на багаторазові спроби визначити етапи на історичному шляху, з використанням різноманітних критеріїв, чинників, принципів, схем періодизації («розвиток розуму», «світового духу», формаційного, цивілізаційного, часового підходів), віднайти періодизацію, альтернативну формаційній, не вдалося. Тому можна погодитися з твердженням М. Страхова, згідно з яким слід ще раз звернутися до періодизації історії держави і права на основі формаційного підходу, внести до неї уточнення, а в разі потреби і корективи, розкрити «загальне і особливе» для кожного періоду, межі якого охоплювали найбільш суттєві елементи суспільства (спосіб виробництва, політику, державу, право, мораль, релігію, мистецтво тощо). У той самий час методологічну базу дослідник обирає сам, на власний розсуд, і лише готовий продукт його інтелектуальної праці – монографія чи дисертація – дасть можливість зробити висновок про успішність цього вибору. Позитивним, на нашу думку, є відмова від моністичного підходу до формування методологічної бази [12, с. 161–170].

Зважаючи на викладене, загалом, можна запропонувати періодизацію розбудови Української держави та формування її власного війська, що є об'єктом нашого дослідження: етапи військового будівництва Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, Західноукраїнської Народної Республіки.

З приводу основних напрямів наукових досліджень у сфері теорії та історії держави і права М. Цвік зазначив: «сьогодні вийшли на перший план теоретичні проблеми, пов'язані з оптимальною побудовою системи державних органів України, означенням принципів їх діяльності, визначенням ступеня наступності у розвитку державно-правових інститутів, обсягом і гарантуванням прав і свобод громадян» [13, с. 26].

Перспективи розвитку історико-правової науки полягають в її обґрунтуванні більш сучасною методологічною базою, посиленні використання досягнень загальноісторичної науки, пошуку джерел щодо окремих історичних подій. Формування обґрунтованих підходів щодо періодизації історико-правових знань, форм Української держави на всіх її етапах, вирішення проблем юридичної природи організації держави у період Української Центральної Ради, часів П. Скоропадського, Директорії, Західноукраїнської Народної Республіки, радянського періоду, щодо закономірностей державно-правового розвитку» [14, с. 9].

З огляду на програмні завдання, визначені Академією правових наук, щодо розвитку загальнотеоретичної та історико-правової юридичних наук автор обрав тему дослідження. Воно присвячене періоду війн і революцій, що докорінно змінили життя всіх наступних поколінь українського народу [15, с. 5].

З метою об'єктивізації важливої історичної державно-правової проблеми – «правове забезпечення розбудови Збройних Сил України», ми підготували близько п'ятдесяти наукових праць, присвячених цій проблематиці. Планується провести подальший науковий пошук та опублікування серіалу книг під загальною назвою «Ратники України». Це дозволить більш скрупульозно та масштабно висвітлити військове будівництво в період Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії, Західноукраїнської Народної Республіки, УРСР, формування Української Повстанської Армії, сучасних Збройних Сил України, Українських Січових Стрільців, визначити їх роль у державотворенні, кожний етап українського державотворення у військовій сфері викласти в окремій монографії.

Слід зазначити, що методологія є основною базою, якісним критерієм науковості, основним інструментарієм, «альфою» і «омегаю» наукового дослідження. На жаль, обсяг статті не дозволив повною мірою розкрити це ключове питання.

Досліджувана тема є частиною комплексної наукової роботи «Розвиток держави і права України (у 1917–1921 рр.) на початку ХХ ст.» (державний реєстраційний номер № 0103U008046), яка запланована та проводиться кафедрою теорії держави і права юридичного факультету Тернопільського державного економічного університету і спрямована на розширення вивчення спектра питань з курсів, передбачених навчальними планами.

Література

1. Скрипник О. В. Актуальні дослідження проблем національного державотворення періоду Центральної Ради // Актуальні проблеми політики. – О., 2004.
2. *Звернення* Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням Президента України до Верховної Ради «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році» // Свобода. – 2006. – 11 лютого.
3. *Дамерлі М.* Деякі штрихи до портрета дослідника в історико-правовій науці за умов трансформації її методології // Вісник академії правових наук. – Х., 2003. – № 2–4.
4. *Музиченко П. П.* Історія держави і права України: У 2 ч. / За ред. О. В. Сурилової. – О., 1997. – Ч. 1.
5. *Голубко В.* Армія Української Народної Республіки 1917–1918: Утворення та боротьба за державу. – Л., 1997.
6. *Дашкевич Я.* Історія Українського війська продовжується // Історія Українського війська (1917–1995). – Л., 1996.
7. *Тимошук О. В.* Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918 р.). – Х., 2000.
8. *Дашкевич Я.* Історія Українського війська: проблематика, автори, подання // Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Упорядник Б. З. Якимович. – Л., 1992.
9. *Гудь Б.* Слово до читача // Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918: Утворення та боротьба за державу. – Л., 1997.
10. *Сушинський Б. І.* Козацькі вожді України: Історія України в образах її вождів та полководців XV–XIX ст. У 2 т. – О., 2004. – Т. 1.
11. *Страхов М., Криворучко О.* Методологічні основи періодизації історії держави і права // Вісник академії правових наук. – 2003. – № 2–3.
12. *Ярмиш О.* Актуальні проблеми історико-правового досліджень в Україні // Вісник академії правових наук. – 2003. – № 2–3.
13. *Цвік М.* Основні напрямки наукових досліджень в галузі теорії та історії держави і права // Вісник академії правових наук. – 2003. – № 2–3.
14. *Тацій В.* Правова наука в Україні: стан та перспективи розвитку // Вісник академії правових наук. – 2003. – № 2–3.
15. *Смолій В.* Перше слово // Литвин В. М. Україна: доба війн і революцій (1914–1920 рр.). – К., 2003.

